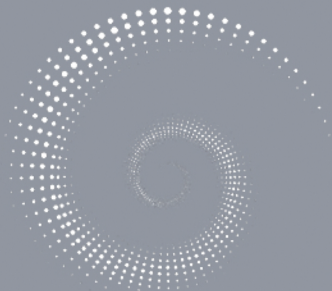

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΑΙΜΙΛΙΑΝΙΔΗΣ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Απρίλιος 2024

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

Προοίμιο

Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιβιζάτος Α., «Επιβαλλόμενοι τροποποιήσεις των δύο πρώτων άρθρων του Συντάγματος», σε: *Εράνιον Προς Γεώργιον Σ. Μαριδάκη*, τ. Γ', 1964· Ηλιάδου Α., *Το προοίμιο των Συνταγμάτων*, ΔτΑ 16/2002· Καστανάς Ι., *Σκέψεις για την κανονιστική ισχύ του προοιμίου του ελληνικού Συντάγματος*, Δικαιοσύνη 08.10.2019· Κονιδάρης Ι.Μ./Ανδρουτσόπουλος Γ.Ι., «Προοίμιο», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα κατ' Άρθρο Ερμηνεία*, 2017· Μαρίνος Α., *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας (Υπό το σύνταγμα του 1975 και τον νέον Καταστατικόν Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος)*, 1984· Μουρατίδης Κ., *Η συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων*, Εκκλησία 51/1974· Ορφανουδάκης Σ., «Ο χωρισμός Κράτους-Εκκλησίας. Αναγκαιότητα ή παλιλλογία», σε: *Σχέσεις Κράτους-Εκκλησίας ενόψει της Αναθεώρησης του Συντάγματος*, 2008· Παπαστάθης Χ., *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας κατά το Σύνταγμα του 1975*, ΔκΠ 15/1988· Σταθόπουλος Μ., «Θρησκευτική ελευθερία. Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας», σε: *Μελέτες Ι*, 2007· Τσάτσος Θ. «Εισήγησις επί των άρθρων 1 και 2 του συντάγματος» σε: *Μελέται Συνταγματικού Δικαίου*, 1958· Voermans W. et al, *Constitutional Preambles. A Comparative Analysis*, 2017.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Ιστορία Διάταξης	2
II. Ερμηνεία της διάταξης. Θεωρία και νομολογιακή πρακτική	2
III. Η συζήτηση για απάλειψη της θρησκευτικής επίκλησης.....	4

I. Ιστορία Διάταξης

- 1 Τis τελευταίες δεκαετίες υπήρξε σημαντική αύξηση της χρήσης προοιμίων σε συνταγματικά κείμενα. Η συντριπτική πλειονότητα των σύγχρονων Συνταγμάτων περιλαμβάνουν προοίμιο, το οποίο κατά κανόνα θεσπίζεται κατά τον χρόνο που το ίδιο το Σύνταγμα τίθεται σε ισχύ. Τα προοίμια χαρακτηρίζονται συχνά ως η «δήλωση της αποστολής» του Συντάγματος, εξηγώντας σε συντομία τους λόγους για τους οποίους ο λαός υιοθέτησε το Σύνταγμα. Ένα προοίμιο θέτει δηλαδή τον πρωταρχικό σκοπό του Συντάγματος, τον λόγο ύπαρξής του και τον τρόπο με τον οποίο καλείται να εξυπηρετήσει τους πολίτες. Εκτός από τη νομική δηλαδή υπόσταση, το προοίμιο έχει πολιτική, νομιμοποιητική, εκπαιδευτική και συμβολική λειτουργία¹.
- 2 Το ισχύον Σύνταγμα, όπως και τα προϊσχύσαντα ελληνικά Συντάγματα, δεν περιλαμβάνει προοίμιο με την έννοια που περιγράφεται πιο πάνω. Ήδη από τα επαναστατικά Συντάγματα είχε όμως καθιερωθεί η επίκληση της Αγίας Τριάδος², η οποία επαναλαμβάνεται, με μικρές λεκτικές διαφοροποιήσεις, στα μεταγενέστερα, με εξαίρεση τα Συντάγματα 1925-1927. Αν και το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος που αποτέλεσε τη βάση των συντακτικών εργασιών της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής δεν περιλάμβανε επίκληση στην Αγία Τριάδα, ενόψει της ευρύτερης προσέγγισης πως οι συνταγματικές διατάξεις θεσπίζοντας πρωτίστως υπέρ των ατομικών δικαιωμάτων. Εντούτοις η επίκληση προστέθηκε στο τελικό κείμενο του Συντάγματος, ενόψει της επικράτησης της άποψης που δεν ευνοούσε πλήρη αντικατάσταση του πλαισίου ρύθμισης των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας προς την κατεύθυνση του χωρισμού. Έκτοτε, παραμένει αμετάβλητη κατά τη διατύπωση χωρίς να μεταφραστεί στη δημοτική³.

II. Ερμηνεία της διάταξης. Θεωρία και νομολογιακή πρακτική

- 3 Το ερώτημα που τίθεται είναι σε ποιο βαθμό η επίκληση στην Αγία Τριάδα συνιστά προοίμιο και έχει κανονιστική ισχύ ή και οποιαδήποτε νομική σημασία. Ιστορικά η

¹ W. Voermans et al, *Constitutional Preambles. A Comparative Analysis*, 2017.

² Χ. Παπαστυλιανός, *Η συγκρότηση του συντακτικού υποκειμένου στα συνταγματικά κείμενα της ελληνικής επανάστασης*, Σύγχρονα Θέματα 98/2007, σελ. 43-54

³ Ι.Μ. Κονιδάρης/Γ.Ι. Ανδρουτσόπουλος, «Προοίμιο», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα κατ' Άρθρο Ερμηνεία*, 2017, σελ. 2.

επίκληση στην Αγία Τριάδα εκφράζει την ευγνωμοσύνη του ελληνικού έθνους στην αρωγή της Ορθοδοξίας, ιδίως κατά τους αιώνες της Τουρκοκρατίας και κατά την προπαρασκευή του απελευθερωτικού αγώνα του 1821⁴. Η επίκληση στην Αγία Τριάδα είχε επομένως ήδη τεθεί στο Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδάουρου του 1822 ως έκφραση σύγχρονης ιστορικότητας και εξέφραζε τη σύνδεση ελληνικού έθνους-Ορθοδοξίας ως γινόταν αντιληπτή κατά τον χρόνο γένεσης του ελληνικού κράτους. Το νέο κράτος, βγαλμένο από αιώνες Τουρκοκρατίας στους οποίους η θρησκευτική συνείδηση ήταν καθοριστικό διακριτικό στοιχείο «ελληνικότητας», επικαλείτο την Αγία Τριάδα, όχι για σκοπούς συνταγματικής ερμηνευτικής λειτουργίας, αλλά για ιστορική καθοδήγηση και διατήρηση της ιστορικής μνήμης⁵. Μια παρόμοια ιστορική νομιμοποιητική λειτουργία χρήσης του παρελθόντος με τη ματιά προς το μέλλον είναι συνήθης ρητορική τεχνική στη διαμόρφωση συνταγματικών προοιμίων⁶.

Η κρατούσα στη θεωρία αντίληψη είναι πως η επίκληση της Αγίας Τριάδος στο Σύνταγμα έχει συμβολικό και όχι νομικό χαρακτήρα και ότι κατά συνέπεια αυτή στερείται κανονιστικών συνεπειών⁷. Η πιο πάνω προσέγγιση συνάδει με την αντίληψη σύμφωνα με την οποία η έννοια της επικρατούσας θρησκείας είναι περιγραφικού χαρακτήρα και δεν ενέχει κανονιστικές συνέπειες. Η πρόσφατη κρίση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας για το μάθημα των θρησκευτικών

4

⁴ Κ. Μουρατίδης, *Η συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων*, Εκκλησία 51/1974, σελ. 192· Θ. Τσάτσος, «Εισήγησις επί των άρθρων 1 και 2 του συντάγματος», σε: *Μελέται Συνταγματικού Δικαίου*, 1958, σελ. 90· Ι. Παναγόπουλος, *Εκκλησιαστικόν Δίκαιον*, 1980, σελ. 465,

⁵ Ε. Βενιζέλος, *Δώδεκα σημεία για τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Σύναξη 75/2000, σελ. 87.

⁶ N.C. Lazar, *Time Framing in the Rhetoric of Constitutional Preambles*, *Law and Literature* 33/2021, σελ. 1-21.

⁷ Α. Σβώλος/Γ. Βλάχος, *Το Σύνταγμα της Ελλάδος*, τ. Α', 1954, σελ. 27· Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τ. Β', 1993, σελ. 592-593· Γ. Κασιμάτης, «Το προοίμιο του Συντάγματος», σε: *Ερμηνεία του Συντάγματος*, 1999, σελ. 1· Α. Ηλιάδου, *Το προοίμιο των Συνταγμάτων*, ΔΤΑ 16/2002, σελ. 1041. Αντίθετα Β. Νικόπουλος, *Αγαπημένο μου Σύνταγμα ή (αντι) Συνταγματικοί (παρα)Λογισμοί*, 2014, σελ. 86 επ· Ν. Σταυριανίδης, *Θρησκευτική ελευθερία*, 1996, σελ. 23 επ.

κινήθηκε πάντως προς την αντίθετη κατεύθυνση⁸. Στην απόφαση της πλειοψηφίας έγινε δεκτό πως η αναφορά στο άρθρο 3 παρ. 1 του Συντάγματος σε επικρατούσα θρησκεία συνιστά βασικό στοιχείο των συνταγματικών παραδόσεων της χώρας και συναρτάται με τον καίριο ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ιστορική πορεία του Ελληνισμού, ιδίως κατά την προηγηθείσα της εθνικής ανεξαρτησίας χρονική περίοδο της τουρκοκρατίας, ενώ δεν στερείται και κανονιστικών συνεπειών, όπως, για παράδειγμα, η καθιέρωση χριστιανικών εορτών ως υποχρεωτικών αργιών. Στην απόφαση της πλειοψηφίας γίνεται επίσης λόγος και στη θρησκευτική επίκληση: «*Η αναφορά αυτή –όπως άλλωστε, και η επίκληση στην κεφαλίδα του Συντάγματος, της “Αγίας, Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος”–...*».

- 5 Το λεκτικό της απόφασης παρουσιάζει αμφισημία κατά πόσο η αναφορά στην επίκληση στην Αγία Τριάδα αφορά αποκλειστικά στην αναγνώριση της συνάρτησής της με τον καίριο ρόλο της Ορθοδοξίας στην ιστορική πορεία του Ελληνισμού ή αν γίνεται αποδεκτό ότι η επίκληση ενέχει και αυτή, αντίστοιχα προς τα ισχύοντα για την επικρατούσα θρησκεία, κανονιστικές συνέπειες. Από το συνολικό σκεπτικό πάντως της απόφασης της πλειοψηφίας του ΣτΕ φαίνεται να προκύπτει η αναγνώριση, περιορισμένων έστω, κανονιστικών συνεπειών στην επίκληση της Αγίας Τριάδος⁹. Την «περιορισμένη κανονιστική επιρροή» της προμετωπίδας του Συντάγματος αποδέχεται άλλωστε και η μειοψηφία της απόφασης του ΣτΕ, σημειώνοντας πως αυτή είναι αντίστοιχη της αναφοράς του άρθρ. 3 παρ. 1 σε «επικρατούσα θρησκεία», αλλά και της αντίστοιχης προμετωπίδας του ελβετικού Συντάγματος¹⁰.

III. Η συζήτηση για απόλεια της θρησκευτικής επίκλησης

- 6 Έχει υποστηριχθεί από μερίδα της θεωρίας πως η διατήρηση της θρησκευτικής επίκλησης στα συνταγματικά κείμενα συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι αυτή πλέον ανήκει στη συνταγματική παράδοση του ελληνικού κράτους, με συνεκτική και

⁸ Στε Ολ. 660.926/2018.

⁹ Ι. Καστανάς, *Σκέψεις για την κανονιστική ισχύ του προοιμίου του ελληνικού Συντάγματος*, Δικαιοσύνη 08.10.2019, διαθέσιμο στο [link](#).

¹⁰ Με παραπομπή στην απόφαση της 26.09.1990 του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της Ελβετίας, BGE 116 Ia S 252, 258, σκ. 5.

συμβολική σημασία¹¹. Έχει επίσης προβληθεί πως ενδεχόμενη απάλειψή της θα ισοδυναμούσε με άρνηση της ιστορικής και πολιτιστικής σύνδεσης της Ορθοδοξίας με την ταυτότητα του ελληνικού λαού¹². Από την άλλη, μερίδα της θεωρίας εισηγείται την απάλειψη της επίκλησης της Αγίας Τριάδος, είτε γιατί τη θεωρεί περιττή και ξένη προς το συνταγματικό κείμενο, είτε διότι θεωρεί πως αυτή αντίκειται ευθέως προς τη θρησκευτική ουδετερότητα του Κράτους¹³.

Είναι πάντως μάλλον υπερβολικό ότι η συμβολική αναφορά στην Αγία Τριάδα στην προμετωπίδα του Συντάγματος θα μπορούσε να θέσει υπό αμφισβήτηση τη θρησκευτική ουδετερότητα της πολιτείας. Στις ΗΠΑ, ένα κράτος που εφαρμόζει συνταγματικά αυστηρό χωρισμό πολιτείας και θρησκειών, έχει υιοθετηθεί εδώ και δεκαετίες από το Κογκρέσο το “In God We Trust” ως εθνική φράση, χωρίς όμως η υιοθέτηση της φράσης να θέτει υπό αμφισβήτηση το καθεστώς πολιτειακής ουδετερότητας. Παρόμοιες εκφράσεις οφείλονται κατά κανόνα σε ιστορικά αίτια και πολιτικούς συμβολισμούς, και η απλή επίκληση στην Αγία Τριάδα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως δικαιολογία για μεταβολή του καθεστώτος σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας που άλλως καθιερώνει το Σύνταγμα.

Το ζήτημα της ενδεχόμενης απάλειψης της θρησκευτικής επίκλησης θα μπορούσε να συνδεθεί με μια ευρύτερη συζήτηση για εισαγωγή ενός σύγχρονου και ολοκληρωμένου προοιμίου στο ελληνικό Σύνταγμα. Χαρακτηριστικά, στην Ολλανδία, η Κυβέρνηση είχε αναθέσει στο Πανεπιστήμιο του Leiden την κατάρτιση ολοκληρωμένης έκθεσης για τη συγκριτική λειτουργία των προοιμίων στα Συντάγματα, πριν προχωρήσει σε συζήτηση για την εκ των υστέρων εισαγωγή προοιμίου στο ολλανδικό Σύνταγμα¹⁴. Μια παρόμοια μελέτη θα μπορούσε να καθοδηγήσει ενδεχόμενη συνταγματική αναθεώρηση.

¹¹ Α. Ηλιάδου, *Το προοίμιο των Συνταγμάτων*, ό.π., σελ. 1041 επ.

¹² Α. Μαρίνος, *Οι διακριτοί ρόλοι Εκκλησίας και Πολιτείας*, ΕΔΔΔ 52/2008, σελ. 565.

¹³ Μ. Σταθόπουλος, *Μελέτες Ι*, 2007, σελ. 309 και 341.

¹⁴ P.B. Cliteur/W.J.M. Voermans, *Preambles*, 2009.